

Tevan Rezső

Ez az apám, Tevan Rezső 1915-ben, amikor behívták katonának az első világháborúban. Apám 1893-ban született Békéscsabán. Építésmérnök volt. Én is ezért lettem építésmérnök. Békéscsabán volt a Rudolf nevű reálgimnázium, Rudolf trónörökösről nevezték el, most már Gyóni Gézáról van elnevezve. Ő a 'Csak egy éjszakára küldjétek el őket' című versnek az írója. Felvilágosult békéscsabai költő volt, aki háborúellenes verseket írt. Ez is többek között az. Apám ebben az iskolában végzett. Sokat nem tudok. Jó tanuló volt, azt tudom. És utána Budapestre ment,

a Műegyetemre.

Az első világháborúban a magyar--osztrák hadseregben szolgált. Érdekes módon megmaradt a háborús naplója. Még az egyetemi padból vitték be, a szigorlatát azt a háború után tette le, azt tudom. Egy tüdőlővést kapott Galíciában, súlyos tüdőlővése volt, ezért kapott egy vitézségi érmet, úgyhogy én akár egy mostani vitézi társaságnak is tagja lehetnék. Aztán 1919-ben, én azt hiszem, egyszerűen úgy került a Vörös Hadseregbe, hogy bent szolgált, és akkor oda vezényelték. Az édesapám a biatorbágyi hidat őrizte. Ez volt a feladata. Emlékszem, hogy hazahozott egy csomó újságot, 1919-es újságokat. El akarta tenni. Sokáig, egész 1944-ig el voltak dugva. A szekrény felett volt egy rejtékhely. Itt voltak, nem ékszer volt benne, hanem ezek a baloldali újságok, amit aztán 1944-ben elégettünk. Kár, mert érdekes anyag volt.

Tevan Rezső 1944-es naplórészlete

és Andor bátyjához írt levele

Édesapámat, Tevan Rezső építész-mérnököt az ország német nácik általi, 1944 március 19.-i megszállása után internálták. Először a békéscsabai rendőrség fogta el, majd rendőri felügyelet alá helyezve hazaengedték, pár nap múlva a német hatóságok tartóztatták le többek között bátyjával, Andorral együtt, és Debrecenbe internálták. A naplórészlet e néhány nap történetét, apukám gondolatait tartalmazza. Később Bécsbe vitték őket, ahol apukámat egy építész-mérnöki irodában dolgoztatták, Andor bácsit pedig, másutt napszámosként. Akkor nem gondoltuk, hogy az internálással nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint a többi békéscsabai zsidónak, akiknek nagy részét, köztük édesanyjukat is Auschwitzba deportálva megölték. Andor bácsi haza tudott jönni, apukámat azonban aranyeres operációja után a bergen-belseni lágerbe vitték, ahol 1945 márciusban vagy április elején tifuszban meghalt.

További megjegyzéseimet a megfelelő helyen, ugyanezzel a betűtípussal teszem meg.

Tevan György

I.

Az áprilisi napsütés a párás levegőn keresztül játszadozva csillogtatta a kert fenyőleveleit, melyen az imént esett eső még nem száradt fel. .. Az építész irodája ablakából nézte. (Ideiglenesen a nappaliban volt az iroda.) Hányszor gyönyörködött már ebben, és mégis mindig úgy nézte, mintha először látta volna a fény és árnyék e különösen szép játékát. Ma mintha még több érzést is keltett fel benne, mint máskor. A háború ötödik évében a szenvedő tömegekre gondolt, melyeknek bajai mindig könnyel töltötték be szemét, ha rájuk gondol. A fenyő tűlevelein fennakadt esőcseppe(cs)kéket is végtelen sok könnycseppnek látja most.

Szombat délután van, máskor ilyenkor a weekendre gondol, de most már vége az ilyen várakozásnak, egy hónap óta itt vannak a németek! Különben is, asztalosmesterét várja, ki új telep építésével foglalkozik, és annak tervével bízta meg őt. A vázlattal elkészült és most óhajtotta vele megbeszélni. Ilyen alkalomkor szerette meghittebb embereit is magához hívni és azok véleményét is meghallgatni. Most is így volt. Ott voltak már az egyszerű, becsületes emberek, az egyszerűségnek és becsületességnek azzal az arcra kiült jellegével, amit egy munkában eltöltött élet kölcsönöz az embernek. És most megérkezett az asztalos is. Készséggel készítette el a

tervvázlatot részére, bár tudta, hogy a viláégés után minden megváltozik és valószínű, hogy nagyobb üzem magántulajdonban nem marad, mégis nem akarta egy ember élete ábrándjait eloszlatni és ezért elkészítette a tervet. Együtt ül már a nagytanács.- Az építész magyaráz: így gondolta a munkatermüket, így a gépműhelyt, így az anyagraktárt és ide előre a főnöki és műszaki irodát. „Igen, ez már más, mint ahogyan mi terveztük,-mondja az asztalos elragadtatással. -Itt minden át van gondolva, a munka folyamatában nincs zökkenés, mert egymás után jönnek a szükséges helyiségek. Hiába másképen fog hozzá az, aki mestere valaminek !” Szerette hallani az építész ha tudását dicsérik, nem volt mentes az apróbb emberi hibáktól, szótlanul hallgatta az asztalos áradozását. Elmerengett jóleső érzésben és kinézett a kertre néző ablakon. Mi az ? Talán a szeme káprázik? De nem, hisz már hallja is őket. Ott jönnek: Egy német tiszt, német katona és magyar rendőr. „Itt vannak a németek, bizonyára a lakás miatt,” mondta látogatóinak, bár érezte, hogy nem erről lesz szó. Felugrott és eléjük ment az előszobába, ajtót nyitni. Nevét hallja. Maga az? Kérdi a német tiszt. „Igen, én vagyok.” „Velünk jön azonnal.” „Miért?” „Ki fogják hallgatni.” „Igen- mondta - megyek átöltözni” és indult lakásába, ahova mindhárman követték őt. Bejutva lakásába feleségét találja szokásos foglalatosságában, ki rémült arccal figyel fel férje nyomában hallható három pár csizma kemény dobbanására. „Itt vannak értem a németek”- csak ennyit mondott és szekrényéhez sietett, ahol az ez alkalomra már előre elkészített ruhája és készenlétbe hozott hátizsákja volt. - Öltözködés közben a németek közvetlen melléje álltak. Fegyver és kommunista iratok után érdeklődtek, majd a tiszt átnézett a többi szobába is, hol aggódó felesége tört németiséggel kérdi, hogy hová és miért viszik el férjét. „Csak rövid időre kihallgatni, hozzon iratokat magával,” mondja a tiszt, látszólagos jóindulattal. „Na gyerünk, gyerünk” szólal meg egyszerre nyersen egy durva hang magyarul. A német katona volt, kinél csak most figyelte meg sapkáján a halálfejet és fekete hajtókéjén a hírhedt SS-jelet. „Gyerünk, gyerünk” ismétli szolgálai a magyar rendőr, mutatva azt, hogy ő is beleegyezését adja a történő dolgokhoz, kifejezve ezzel jellemzően az egész magyar közigazgatás magatartását. „Vigyek magammal takarót?” kérdi a közben visszatért tisztától. „Csak egy köpenyeg, hisz visszajön nemsokára, de ügyeljen, hogy a zsidócsillag ne hiányozzon ruhájáról.” - Elkészült, sebtében búcsút vesz feleségétől, megcsókolta azzal az érzéssel, hogy talán utoljára. Hamar végzett, nem akart elérzékenyülni. Átsietett irodájába, követve őt a németek. „Isten velük uraim, le vagyok tartóztatva” szólt és kisietett, otthagya az ámulattól szólni nem tudó munkatársait. Nem értették, hogyan lehet valakinek a lakásába betörni és elvinni, ilyet ők előzőleg sosem láttak, és a német rendszerről szóló híreket részben felnagyított dolgoknak hitték, mert hiszen csak bűnöző embereket lehet letartóztatni. Felesége kétségbeesetten követte őt az udvaron keresztül, vitéz úrnak szólítva az SS-ruhába bújtatott sváb kölyköt. Ő nyugodtan haladt a csoport előtt, mintha csak önként ment volna, az utcai kiskapunál megállott és udvariasan előre akarta bocsátani a németet, ki azonban intett, hogy csak menjen ő előre. Ekkor ébredt csak valóban tudatára, hogy őrizetben van, és neki kell előre mennie, mert ő fogoly. Az utcán szép autó várja, beültették a hátsó ülésre, melléje az SS-legényt, míg a tiszt lemarad és a kezében lévő gépirásos cédulák között kutatva egy újabb áldozat lakhelyét tudakolja a rendőrtől. Az autó elindul, a kisváros utcáján kíváncsi szemek kísérik. Felesége összetörten vonul be a házba. „Merre kell a rendőrségre menni?” kérdi a sofőr. Útba igazítja és egykettőre a város főterén vannak. Kiszáll s az SS-legénytől kísérve besiet a városházára. A rendőrségi szobában egy magyar rendőrtiszt, egy rosszcarcú, szúrós szemű civil és az írógép mellett egy német katona van. A rendőrtiszt viselkedésével mindjárt tudtára adja, hogy ő ebben a dologban egyáltalán nincs benne. A civil érdeklődésére bemondja személyi adatait, amiről német pontossággal kartotékot állítanak ki. Kivégzés tehát egyelőre nem lesz, gondolta, mert akkor minek

ez a kartotékozás.-Várja, hogy további kihallgatásra kerül a sor, de e helyett rendőrt hívnak, aki átveszi őt, elszednek mindent, ami a zsebében volt és kiállítják az őrizetbe vételről szóló jegyzőkönyvet. „No mérnök úr, most jöjjön, megyünk le a pincébe” szól jóindulattal a foglár. Különös érzéssel megy végig a folyosón, regényekben olvasott jelenetek jutnak eszébe, és már meg is állnak egy vasrácsos folyosó rész előtt, mely a záron kívül láncos lakattal is be van zárva. A pince síri csendjét a lánc zöreje és zár kattogása töri meg, tovább mennek és egy kis két személyes cellaajtót nyitnak meg, ahová betessékelik. Az ajtót kívülről rázárják, belül nincs is kilincse. Nagyot csattan a külső kétszeres toló retesz, majd hallja a foglár lépteit, láncsörgést és zárkattogást... Utána pedig ismét a síri csend. Hát most már végleg itt van! Levette köpenyét és lefeküdt a deszkapriccsre. Különös, hogy az ember mennyire fél az elkövetkezendő dolgoktól, és milyen különös, hogy mennyire nyugodtan veszi azután, ha az, amitől félt, be is következik. Ő is így volt. Teljes lelki nyugalommal feküdt hanyatt, gondolataiba merülve, átgondolva az utóbbi hetek történetét. Kezdve ama bizonyos hétfőn estétől, amikor sógorneje Pestről telefonon hívta és közölte, hogy sógorát előző nap az alig hogy megérkezett német megszállók elhurcolták. Izgatottan tette le a kagylót és sógornője közlését intelemnek véve kész volt a tervvel, hogy egy időre eltűnik itthonról. - Örült, amikor felesége is ezt tanácsolta neki. Másnap reggel biciklire ült és a hideg szeles időben hűgához ment, aki 25 km-nyi távolságban lévő kis faluban lakott. Itt töltött majdnem egy hetet, de mert nem bírta a bujkálást, hazament. És úgy gondolta, hogy bármi jön, elébe néz a dolgoknak. Ebben az időben előszeretettel olvasta Szokrátesz védőbeszédét, nagy lelki megnyugvással szívta magába gyönyörű fejtegetéseit a halálról, és az öreg Szokrátesz segítette át őt a lelki válságán, - Lassan visszatért a mindennapos élethez és élt úgy, hogy már nem foglalkozott önmagával, élte tovább gyerekeivel és feleségével azt az igaz baráti életet, amit csak ők tudtak kellően értékelni. „Ha a háborúnak vége lesz és eljön az új világrend és elérjük azt, amiért az egész életünkön keresztül rajongtunk, akkor az új kollektív életben nem lesznek gondjaink, nem kell azt sem látni, hogy a tömegek jogtalanul elnyomásban élnek...” így magyarázatott sokszor. És ezt magyarázta éppen azon a hajnalon is, amikor a cselédlány bekopogtatott hálószobájukba, hogy „a mérnök urat egy rendőr keresi.” Hát mégis eljöttek érte... „Parancsom van a mérnök urat elővezetni.” Szólt a belépő rendőr „De tessék csak nyugodtan felöltözni, megmosdani, megreggelizni, nekem van időm várni” szólt jóindulattal. Mikor elkészült, kedélyesen elbeszélgetve mentek be a rendőrségre egy szobába, ahol már vagy 30 sorstársa szorongott, és akik nagy részét a baloldali politikai magatartásukról ismert, de csodálatosképpen olyanok is voltak, akiknek a mozgalmakhoz semmi köze se volt. Ilyen volt városának egy ismert zsidó ügyvédje, aki szörnyű siránkozással ült ott, míg a többi, és főleg az öntudatos szocialisták tréfálva várták az elkövetkezendő eseményeket. Legjobban bátyja nyugodt viselkedése lepte őt meg. Míg a kihallgatásokban rá került a sor, többször látogatók jöttek, kikkel nyugodtan el lehetett beszélgetni és végre megjöttek övéi is elhozva felszerelt, útra elkészített hátizsákját. Délután két óra volt, mikor kihallgatása után szabadon engedték és írásbeli határozattal rendőri felügyelet alá helyezték. Boldogan ment feleségével haza, az első percekben azt gondolva, hogy ezzel elintéződött ügye. Csak másnaptól kezdve volt olyan érzése, mintha csak szabadságon volna a fogházból, és úgy látszik, hogy ez az érzése nem csalta őt meg, mert most már itt van végleg és komolyan egyedül egy rendőr fogdában és nem a kedélyes 30 ember között... Ezeket gondolta és felállva padjára kinézett a magasan elhelyezett börtönablakon, melyen a nap utolsó sugarai fénynyalábban özönlöttek. - Nem akart szemének hinni, bátyját és az ügyvédet kíséri a német SS-legény. - Vajon hová viszik őket? -Visszafeküdt és várta a fejleményeket. Valójában még alig telt el 2 perc, mikor óráknak tűnő hosszú, sokfelé cikázó gondolataiból a csendet lánc- és lakatcsörgés és

reteszcsattanás töri meg. „Szevasztok” üdvözlí a belépő bátyját és ügyvédjét a priccsról felugorva. „No úgy látszik, megint együtt vagyunk.” Meglepetéssel vesznek tudomást róla, majd elbeszélik, hogyan kerültek ide. „Nálam szigorú házkutatást tartottak,” szölt bátyja. „a szobából mindenkit kiteszékeltek, és amikor az ajtóban meg mertünk jelenni, odakiáltott a tiszt: Schiessen Sie hinaus die Juden” (Rúgja ki a zsidókat.) így és hasonló módon kedveskedtek neki egész idő alatt. Az ügyvéd, ki most sokkal nyugodtabb volt, mint előző előállításánál, szintén elmesélte, hogy hogyan került ide. Még el se készült az elbeszéléssel és már újabb lánccsörgés, kattanas volt hallható, ismét egy újabb áldozat és ez így ismétlődött huszonegyszer egymás után. Huszonketten voltunk már a kis kétszemélyes cellában, mikor az őrmester egy újabb cellát nyitott, és tizenegyet átküldött az új cellába. A belépésnél majd mindegyik többé-kevésbé nyugodt volt, sőt voltak, kik mosolyogva léptek be, de amint kisült, ez csak a zavar mosolya volt. A kispolgár zavara, hogy ő a rendes ember ide került. „Szegény feleségem”, „Szegény gyermekem”- sóhajtoztak- „csak őket sajnálom”, pedig mindegyik csak önmagát veszítette el teljesen. Hogy háború van, olvasták, hogy zsidókat ütnek agyon nyugaton, és csupán ezért nem lettek a német rendszernek hívei, de csak olvasták, és nem gondolkoztak a dolgokon. Imponált nekik még így is a német szervezés és a német katona és nem tudták, hogy egyszer ezt a saját hátukon is érezni fogják. Fogalmuk se volt róla, hogy mi idézte valójában elő a háborút és nem tudták azt se, hogy 1914 óta élnek háborúban. Mint ahogy 1914-ben, a békében élő polgárt felkészületlenül érte a katasztrófa, úgy nem tudta most, hogy még mindig benne van és még nem történt meg a nagy leszámolás. Ilyen emberekkel került össze s így mindegyik egy pár percnyi ottlét után jött csak rá, hogy vele mi történt és csak azután kezdte sóhajtozva övéit emlegetni, teljesen elveszítve a talajt maga alól. „Az anyjuk istenit, engem bizony nem fognak megölni, mert itt ez a kés, mondja a mészáros, én csak értem a mesterségemet és a szívemet is el tudom találni. „Csak mérget tudtam volna magammal hozni” mondja a másik. „Mit érnek vele, ha magukat megölik” - szöalt meg ő - „a halál az megtalálja az embert bármikor, és csak az az igazi ember, aki vállalja a halálíg vezető utat is.” Kicsit meghökkentek, mikor ugyanezt hallották a bátyja részéről is, ő részükről, kik a városban istentagadó kommunistáknak voltak bélyegezve. „Hát ti a hitetekkel csak ideáíg jutottatok?” kérdi az ortodoxtól, aki már az isten nem létezésénél tartott kétségbeesésében. Igen, ide jutottak ök, mert még a vallásos hitük is csak átvett szokás volt, és nem a belsöböl jövö. - Elszégyellve magukat elhallgattak, és a mély csendet ajtó retesz csattogás töri meg. „Urak, itt vannak a hozzátartozók, elhozták a vacsorát” - szö a belépő őrmester. „Gyerünk urak, ki a folyósóra, és fogyasszák el jó étvággal. - Hát maga mit kesereg itt”- szö rá az egyik hivatalnokra- „mintha már a siralomházban volna. Gyerünk ki, itt a felesége, és legyen jókedvű.. Nincs itt semmi baj.” Kimentek mindannyian, és meghatódva, könnyek között üdvözölték hozzátartozóikat, azok jelenlétében fogyasztva el a vacsorát. A hozzátartozók mind nyugodtaknak látszottak, és ez megnyugtatta kissé öket, nem vették észre, hogy asszonyos ösztönnel megéreztek azt, hogy hogyan kell viselkedniük megnyugtatójukra. - Ö is kiment, felesége és nagy lánya meg fia várták. Erös akart maradni, mosolyogva üdvözölte öket, megölelték egymást és összecsókolóztak. Nyugodt hangulatban elbeszélgettek, mialatt a jobbnál jobb falatokat nyelte és a vacsora után még egy pohár bort is ivott együtt feleségével. „Tudod-e, hogy tulajdonképpen örülni kéne a történő dolgoknak, ha nem volnánk érdekelve benne ennyire. Hát itt tartanak már!” szölt. - Mikor elváltak felesége így szölt: „Ne félj semmitöl, és miattunk ne legyen gondod, mi megleszünk, és ha veled valami történik, akkor én csak a bosszúnak élek”. Megcsókolták egymást és megcsókolták mindenki szemeláttára, ök, akik eddig más előtt sose csókolták, - de ez most természetes volt. „Holnap, ha itt lesztek, még hozunk reggelit.” Szölt vissza a lépcsöröl felesége. Ö beleegyezőleg

bólintott és merengve nézett a lépcsőfordulónál eltűnő családja után. - „No uraim, jól laktunk, most menjünk vissza, és lefekvés előtt egyszer még kijöhetnek dolgaikra.” Bekísérte az őrmester őket a cellába, ki az ajtóban még soká állva maradt. Nem voltak még ilyen foglyai, hisz ezek mind személyes ismerős „urak” voltak. „No nem baj - szólt - nem tart ez örökké, vége lesz ennek is.” Elbúcsúzott és kiment, bezárva maga után az ajtót. - „Ezek a rendőrök mind milyen rendes emberek” állapították meg mindannyian. Hozzáfogtak fekvőhelyeik elkészítéséhez. Mindenkinek jutott egy félméternyi hely a padlón és oda terítették pokrócaikat. Nem vetkőztek le, mert úgy gondolták, hogy éjszaka elviszik őket. Lefeküdtek, és nemsokára csak szuszogás és hortyogás volt hallható néha-néha egy-egy mély sóhajjal, melyhez a sóhajtozó halál utáni vágyakozása nyert kifejezést. A kis ablakon nem jött elég levegő, de ahhoz elég volt, hogy a cellát lehűtse, és az alvást megzavarja. Ő is feküdt, szemét le se hunyva hallotta, amikor a nagytemplom a 9 órát ütötte, mikor a városháza kaput bezárták, mikor az ügyeletes rendőrtiszt jött, és hallotta, mikor a négy órát is ütötte. Ismét átgondolta a történeteket és úgy érezte, hogy fellépésével sikerült sorstársainak bizalmát megnyerni. Ez az érzése határozta azután meg további viselkedését és ez az érzése őt magát is könnyebben vezette át válságos pillanatokon. - Mikor világos lett, és már úgy érezték, hogy fel lehet kelni, elkiáltotta az egyik magát, hogy ébresztő, és folytatódott a beszélgetés, ahol előző nap abbamaradt. „El kellett volna menni otthonról” volt az egyik véleménye. „Hiábavaló lenne, mert úgyis megfognak” szólt a másik. - Egyszer csak ajtózár csattogás hangzék, és belép a város közsérmester Feri bácsija, kit nagy gaudiummal fogadnak. „Hát megérkezett?” kérdik. „Maga is itt van kis mérnököm, mi a véleménye a dolgról” szólt az építészhez a belépő. Az építész már ismerte régen, és nem is válaszolt komolyan a kérdésére, az öreg kissé hóboros volt. „Oh én bolond, oh én marha, böhéme, böhéme” bökdöste a homlokát összeszorított ujjával. „Itt a kezemben az utazási engedély Komlóra, én elutazom, akkor senki többet nem keres. Lám a Naftoli sem jött be, ő elbújt, egyedül neki van esze. Mindnyájan böhémek vagyunk” A kis köpcös öreg jó hangulatot keltett a társaságban és felvetődött, hogy hogyan lehetne kiszabadulni. Az a vélemény alakult ki, hogy senki külön akciót saját érdekében nem kezdhet, hanem mindenki összeköttetését csak a közösség részére használhatja fel. - Úgy képzelték, hogy szabadulásuk pénzzel elintézhető lesz, és türelmetlen üzeneteket küldtek a hitközségük zsidótanácsához. Feri bácsi közben a maga szabadulásán törte fejét és falujából ellenforradalom alatti magatartásáról szóló igazolvány beszerzésén törte a fejét és annak konceptusát állította össze, egyik ügyvédtől a másikhoz szaladgálva a cellában. „De Feri bácsi, mit fog csinálni ilyen igazolvánnyal, ha bejönnek az oroszok?” húzták őt a többiek. „Sie haben Recht (Igazuk van), két példányban iratom meg, az egyik példányból az ellenforradalom kimarad,” mondta komolyan, újabb derűtséget keltve. - Így telt el az egész nap, hol derűlten, hol szorongó érzésekkel, és így jött egymás után a hétfő és a keddi nap is, közben az étkezési időkben családjaik részéről meglátogatva. Egyébként a külvilággal csak a kis ablakon keresztül volt érintkezésük, ahol a priccsre felállva ügyelt kifelé egyikük, hogy mi történik az udvaron, és a látott dolgokat a rádió helyszíni közvetítés stílusában továbbította a szoba részére a figyelő, és ez újabb szórakozás volt, amivel az időt el lehetett tölteni. „A polgármester a folyósón egy német tiszttel beszélget, de nincs semmi baj, mert nem rólunk van szó, a tiszt ugyanis csapattiszt.” „Feri bácsi fia érkezett meg aktatáskával, jön a folyósón mifelénk,” jelenti az ügyelő, és Feri bácsi egy negyed órával később boldogan teszi el igazolványait, mint akinek az ügye már rendben is van. - „Én mondom fiúk, hogy ezek a németek elfeledkeztek rólunk,” szólal meg az egyik. „Bár igaz volna, szűken vagyunk ugyan itt, de a háború végéig szívesen itt maradnánk.” „Nem is volna rossz,” hagyják jóvá a többiek is. És már ringatták is magukat abban a reményben, hogy vagy kiengedik őket, vagy városukban

helyezik el más, internálásra alkalmas helyen. Közben a zsidótanács tehetetlenül próbálkozik a hivatalos közegeknél, ahol azonban nagyon hidegen fogadták őket. A németek már három napja eltűntek és így jött a szerda reggel a már megszokott egyformasággal, a reggelivel a családdal, amelyet mégis mindannyian oly nehezen vártak, mert az étkezési idők már szinte szórakozássá váltak. Ekkor tudtak érintkezni a szomszéd cellában lévő tizenegy társukkal is úgy, hogy az étkezés mindig bizonyos vásári jelleget öltött, tolongással és kölcsönös eszmecserével egybekötve. Az építész ilyenkor mindig derűs arccal jött ki a kintlévők nagy csodálkozására és hozzátartozóiknak őt hozták fel például, ha azok elelérzékenyedtek. - Mindig ilyenkor beszélte meg családjával az új rendelkezések folytán szükségessé vált teendőket és nagyobbbrészt ezzel telt el társai ideje is. Szerda reggel is rendelkezett, hogy a raktáron lévő anyagokról a leltárt hogyan készítse el lánya. „Tudod a csempéket nem kell egyenkint megolvasni, meg tudod a számlákból állapítani” és akkor egyszerre magához tér, „most már elég az üzleti dolgokból, ott egye meg a fene az egészséget; az a fontos, hogy hű szövetségesünknek ezt az utolsó rúgkapálását valahogyan átvészeljük és azután jön a boldogabb élet részünkre” szólt megsimogatva feleségét és gyermekeit. „Hanem tudjátok mit, olyan kemény az a padló a földön, hogy a derekam alaposan megfájdul reggelig, nem ártana valami alám.” „Majd délben hozunk valamit,” szólt felesége, „miért nem szoltál előbb, de hisz magamnak is eszembe juthatott volna!” „No nem történt semmi baj, hisz mindig úgy gondoltam, hogy elvisznek, akkor minek itt berendezkedni.” „Vége a szórakozásnak,” szólal meg az ügyeletes rendőr, és elbúcsúztak egymástól. Délben a jó ebédén kívül egy nagyszerű derékaljat hoztak neki. „Itt van apukám, ezt hoztuk alád” szólalt meg ügyes kis lánya, és ő babonás szorongással vette át a derékaljat, az volt az érzése, hogy már nem fogja használni. Az ebéd a szokásos módon zajlott le és utána megcsókolta feleségét, ki még megjegyezte, hogy ennyit egész házasságuk alatt nem csókolták meg egymást búcsúzáskor, mint most. - „Tudod, nem lehet tudni, hogy melyik az igazi búcsúcsók, azért van ez,” szólalt meg tréfásan. Felkísérte őket a lépcsőn és a lépcsőházból sokáig nézett utánuk, míg a két nő szőke fej és fiának kedves kis alakja el nem tűntek a folyosónál. A falnak fordult és zsebkendőjével szemeit törölgette. „No gyerünk le mérnök úr,” szólalt meg mögötte az ügyeletes rendőr. Bement a cellába, jó kedvet mutatott, leterítette a derékaljat, és már akkor határozottan érezte, hogy nem fog az éjszaka rajta feküdni. „Lefekszem rá most,” szólt oda félig tréfásan bátyjának, „hátha nem kell már éjszaka, és legalább nem hiába fáradtak vele ide.” Az otthon varázsa vett erőt rajta, hiszen úgy fekszik itt most, mint otthon szokott délutánonként, ahol hozzátartozói csevegése közben újságot olvasva ringatja őt el az állandó egyforma zaj. Ott is elég volt egy negyed óra, otthon is ennyit szokott feküdni. Különös, gondolta, hogy az a faltól számított harmadik hely máris egy pár nap alatt otthonává lett és most még az otthon levegőjét elhozta oda a derékalj kényelme. - Felkelt, odament az ablakhoz „inspekciót” tartani. „Két zsidó hölgy érkezett” jelentette, „bementek a rendőrfőnöki szobába, most már ki is jöttek, a tanácsos udvariasan kíséri ki őket.” - „Tűzoltóautó megy ki az udvaron.”

„ Megérkezett a polgármester a kultúratanácsnokkal, megálltak az udvaron, kedélyesen beszélgetnek, hivatalnokok mennek el mellettük, és alázatosan köszöntgetik őket.” „Mindenki felment hivatali szobájába, az udvar ismét csendes.” „Két német katona érkezett, nagyon gyanúsak - igen sajnós ott van velük a civil is, aki felvette a nacionálénkat.” „Fiúk, értünk jöttek, készüljetek fel,” és már leugrott az ablaktól, rendbe hozta csomagjait. A többi még nem hitte, míg az udvarról nem hallották a nagy teherautó bűgását, mely sajnós német kocsi, jelentette ismét az ablakból. Most már mindenki mozogni kezdett és már meg is jelent a rendőr a cellaajtóban. „Urak készüljenek, mert elmennek.” Két perc múlva már két méter magas német jelent meg

rohamsisakkal a fején. Sürgette őket. „Los, los, es geht zu viel langsam.” (Gyerünk, gyerünk, túl lassan megy.)

A következő rész eredetije a kurzívval gépelt szöveggel bezárólag külön füzetlapon van, talán azért, mert később készült, mikor apukám már levél útján esetleg értesülhetett utolsó csabai látogatásunkról, de lehet, hogy a kurzívval gépelt rész teljesen elképzelés szerinti.

Felkapta hátizsákját. Rátékitett üres helyére. Egy pillanatra megállt. Ránézett a helyre a padlón, ahol 4 teljes napot töltött, és ettől a kis másfél négyzetmétert sem kitevő helytől, mint otthontól vett búcsút, végigsimogatva tekintetével a lábánál lévő repedt deszkától a falnál lévő falkiszögelésig. Azután gyors elhatározással nekilendült, és német csendőrök sorfala között rohant végig a folyósón fel az udvarra. Ahol már a másik cella lakói a nagy teherautóra ugráltak fel sürgetve a csendőröktől, holmijaik nagy részét kiejtve. - „Ne segítsetek neki,” kiált oda a nyilas vezető, ki kárörvendő mosollyal a folyosó lépcsőzetén szétvetett lábakkal, közvetlen közelben, az autó mellett állt, körötte ismeretlenekkel, míg az emeleti folyosóra a városháza hivatalnokai tódultak ki. - Megannyi kíváncsi szem, de a részvétnek a legcsekélyebb megnyilvánulása nélkül, mintha az a 23 nem is ember volna, nem is éveken keresztül ismerőseik és részben munkatársaik is. - Az építész csak a végén szállt fel és szomorúan figyelte az eseményeket. Összepréselve ültek fel a rendelkezésre álló padokra, még két helyet a csendőrök részére szabadon hagyva, azok leeresztették a kocsis hátsó függönyét és 23 szempár aggódalmasan fürkészte egymás tekintetét és az arcokra az a rémület ült, amit oly jól ismert már az építész az előző háborúból, amikor parancsot kaptak az ellenség megtámadására. Halotti csendben úgy, mint mikor az artisták készülnek a halálugrás megtételére, előtte egymáshoz értelmetlen szavakat kiáltoznak, kiáltottak egymásnak az elől és hátul lévő németek. - A motor berregni kezdett és a kocsis megindult, vitte őket a városon keresztül. Kikukucskált a függöny résén és egymás után vett búcsút gyerekkori emlékeitől, éveken keresztül épített műveitől és utoljára a nagytemplom tornyától, melyet még egy darabig látott és azután szomorúan nézte az autó kerék nyomait az esős, sáros úton. Vajon hová mennek, ezt gondolta mindegyikük. -----

„Ma korábban megyünk be, hátha sikerül hamarabb bejutni és több időt tölthetünk el apukával,” mondta felesége csaknem egyidejűleg otthonában. Te készítsd a kávé elő, én pedig közben megcsinálom a kalácsot.” „Tudja isten, de valahogy úgy érzem, hogy nem lesz semmi baj és ki fog apuka újra szabadulni.” Örömmel fogott a munkához, olyan volt ő, hogy már a munkában magában örömet lelte, most pedig még sokra becsült élettársa részére készíti a vacsorát. Ennek aztán jónak kell lenni. Elkészülve a munkával, még maradt kis ideje és a kedvenc kötését vette elő, majd 1/2 6 tájban odaszól a gyerekekhez: „No gyerekek, készüljétek, most már megyünk.” Boldogan haladtak az utcán végig, mindnyájukat eltöltötte a közeli szabadulás lehetősége. Elérkeztek a városházához, és már egész otthonosan megindultak a lépcsőn lefelé, amikor utánuk szól az ügyeletes: „Hová mennek nagyságáék, odalenn már nincs senki, a madarak ma délután kirepültek.” Visszafordult, nem értette meg és kérdőleg nézett lányára. „Azt mondja anyukám, hogy apukáékat elvitték ma délután.” Egy ideig állt, nem akarta, nem is tudta még felfogni az értelmét és csak egy pár pillanat múlva tudott szólani, de akkor is csak egy szót: „Apuka,” és kiejtve kezéből az ételhordót, a lépcsőkarfára dőlve zokogásban tört ki.

Vitte őket az autó jól ismert vidéken, és amikor a Fekete körös hídján mentek keresztül összeszorult szívvel nézett az építész a tájra, mert egész ideáig szoktak elsétálni kis hétvégi házikójukból, itt van a strandjuk. Ide jártak vasárnap délelőttönként barátaikkal együtt. Itt beszéltek meg évek alatt a politikai eseményeket, amelynek most szenvedő alanya lett. E vidéktől is búcsút vett, és nem nézett ki többet, minek nézett volna, mikor már minden csak ismeretlen pusztaság volt körülötte részére. Széjjelnézett az autó belsejében, ott már társai cigarettára gyújtottak a csendőrök engedélyével, és már a társalgás is megindult. „Hiszen egész szimpatikus arcúak ezek a német fiúk” gondolta ő is magában. Talán ezek nem is szívesen teljesítik ezt a munkát. Milyen szimpátiával néz rája az egyik, valószínűleg ő is családot hagyott otthon. Megszólítja. Udvariasan válaszol, hogy Stuttgartba való, megmondja neki, hogy ő is járt már ott. A társak is beszélnek már velük, és megkérdik, hogy hová mennek. „Egy város melletti birtokra, ott jó dolguk lesz.” A csendőrök bizalomgerjesztők voltak és úgy hittek is nekik. Megtudták, hogy a sofőr mellett ülő parancsnok „oberscharführer”, tehát nem tiszt, mint ahogyan gondolták. Mi lehet a város, ahova mennek? Tanakodtak. Ez Debrecen lehet, állapították meg, de miért mennek akkor erre Nagyszalontán keresztül, kiált az egyik. Kinéz az építész, és látja a csonka tornyot. „Arany János, Arany Laci, Petőfi-, szabadság” jutnak eszébe egymás után. Igen, szabadság, de mikor? Előbb nem a háború végénél; már pedig a háború még ősziig tart, ennek a nyárnak a katonai eseményei véglegesen eldöntik a már kb. egy év óta amúgy is eldőlt háború kimenetelét. Az oroszok hatalmas ékkel állnak elől a déli fronton, míg a Pripet mocsarak felett még mindig a Dnyeper mellett van a front, úgy hogy itt kell elindulni, és ha sikerül a Dnyepertől visszanyomni a frontot, akkor - már annyiszor számításba vette - még két hónap szükséges a végleges leveréshez, természetesen számításba véve azt is, hogy a szövetségesek is fognak partraszállásokat eszközölni. Hányszor gondolta ezt át! és bízott (abban), hogy a háborúnak őszi vége kell lenni. Most már csak az a kérdés, hogy a nagy világesemények és az ő sorsuk között milyen lesz az összefüggés. Időben ki lesz a győztes. Így mérlegelte most is a dolgokat, mikor ismét jelzik az utat figyelő társaik, hogy Nagyváradra futottak be. Igen, úgy is van és már meg is állottak a Szent László téren. Miért mennénk erre, ha Debrecenbe tartunk, kérdik egymástól. A téren az esőben csak kevesen voltak, és fogalmuk se volt talán, hogy milyen szállítmányt visz a letakart teherautó. Ők pedig irigykedve nézték a kinnlevőket, akik szabadon járhattak-kelhetek. Pár perc múlva már tovább utaztak és megnyugvással vették tudomásul, hogy Várad felől Debrecenbe vették útjukat. Mintha nem egyforma sors várt volna rájuk, ha bármerre is mentek volna, de most már beleélték magukat a debreceni tanyába, ha most az jelezte a jót számukra, (és) ha az be is következik most különösen, amikor a németek azt mondták, hogy ott jó dolguk van a már ott levőknek. - Ment az autó, és mindenki azt szerette volna, hogy mielőbb a célnál legyen, hogy túl lesznek egy ismeretlen, a helynek ismeretlenségén, el nem képzelve azt, hogy mennyi sok ismeretlen kerülhet a most elkezdett életükbe. De csak mentek és most már csak a közel jövővel törődtek és csak azon izgult mindegyikük, hogy a sötétség beállta előtt érkezzenek meg. Sajnos ez nem következett be, mert útközben defektes autónak segítettek és sötét volt már, amikor úgy 9 óra tájban Debrecen határába érkeztek. No most innen hogy jutunk ki arra a tanyára, tanakodtak. - Közben az autó befutott a vasútállomáshoz és onnan kanyargó utakra, míg egyszerre megállt. Már kezdték sejteni, hogy ebből már nem lesz tanya. Az oberscharführer leugrott és eltűnt a vaksötétségben. Egyikőjük sem tudta, hogy hol vannak. Hosszúnak tűnő várakozás. - Végre kiáltás hallatszik a sötétebből, és az autó lassan előre megy, majd megáll. „Alles heraus.” (Mindenkire kifelé) Kiugrálnak egyenkint, megnyílik a nagykapu, mely előtt álltak, és egyenruhás alakot pillantanak meg a kapu lámpától megvilágítva. A kapu alatt felsorakoztatják őket és e közben megrémülve

olvassák a felírást a balra vezető ajtó felett: „Ügyészségi fogház” .- Leszámolják 1, 2, 3, stb. 23. Stimmel. 23 darabot átadtam, szól a német a magyar börtönőrhöz. - mint a barmokat, úgy adnak át darabszámra, gondolják magukban. És az egy szót se szóló börtönőr intésére megindultak. Sötét hosszú folyosókon keresztül topogva egyszerre megállítják őket egy ajtó előtt, ahol az őrmester jön ki, és az már megkérdezi, hogy honnan jönnek - Nagy haladás ez az előző szótlan fogadtatás után és egyikük-másikuk erre már vérszemet is kapna további viszontkérdezősködésre, ha arra az őrmester reagálna. „Menjen, hívja már őket elő,” szól oda a fogházőrnek, ki erre eltűnt a sötét folyosón, és nemsokára két 18 év körüli SS-kölökkal tér vissza. „No itt van, vigyék őket,” szól oda magyarul az őrmester. Megolvasták, a hossza stimmel. Mehetnek. A visszhangzó folyosón 23 pár bakancs bizonytalan lépte hangzik fel és mennek végig a folyosón, majd fel a végtelen magasságban tűnő 3.-ik emeletre. A koromsötétben, mint a vakok tapogatóznak. Jobbra fordulnak, megint folyosón végig és megállnak. - Az ismert zár csattanás hangzik és megszólal németül az SS-legény „Ide négy jöhet.” Az építész elöl volt, így bátyjával és két társával ő juott először „hajlékhoz”. Betapogatóznak, végre a kis málé szájúnak eszébe jut, és kézi lámpával bevilágít. Széjjel néznek, öt ágy van, de csak négyben van „ágynemű”. Kettő az ablak melletti, 3 pedig az ajtó melletti falon. A cella nagy, legalább 28 m2 területű, két ablaka van, jó magasan, természetesen vasráccsal, mindkét ablak nyitva áll. Az egyik alatt spanyolfallal elkerített helyen „a kübli”. „Nézze meg, hogy nincs-e tele, csak nem fogom én.” szól az építészhez. Az undorral nyúl hozzá a fedőhöz. Csak félig volt. „Jó még nem kell kivinni.” „Nézzük, hogy állunk a poloskákkal.” Végignézi a falakat, és morog valamit, majd pedig: „Én velem ki lehet jönni, jó ember vagyok, csak rendesen viselkedjenek.” Mind ezt a szónoklatot olyan német nyelven mondta, aminek Goethe nyelvéhez kevés köze se volt. Kiment, becsapta az ajtót és rájuk zárta. - Elővették zseblámpáikat, és leterítették takaróikat, lefeküdtek. „No jó helyre kerültünk.” De remélhetjük, hogy holnap mégiscsak kimegyünk arra (a) tanyára, most csak azért jöttünk ide, mert az autóval földutakon éjjel nem mehetünk. „Azt mondta, hogy 5 órakor kell felkelni, és így biztosan hamar jön az autó értünk, egy éjszakát csak kibírunk itt. Utóvégre nem is olyan rossz hely ez itt.” „Hát nem is,” hagyta jóvá a többi is. Lassan-lassan elaludt mindegyik, csak az építész nem tudott még aludni. Nagyon foglalkoztatták őt a történetek. Milyen különös dolog, hogy a bátyján kívül két teljesen idegen emberrel került ide, olyanokkal, akikkel csak köszönőviszonyban volt. A mészárossal, Rasival, aki foglalkozását megtagadva a legjobban volt elérzékenyedve közöttük, és a már régóta üzlet nélkül lévő kereskedővel, a nagy kártyás Dolival, akit már egy pár napi együttlétük után a külsejére sokat adó pedáns embernek ismert meg. - Most úgy látja, hogy nincs különbség négyük között, mindegyikük fogoly és barát. Azután feleségére, családjára gondolt, vajon most hogyan viselik az eseményeket. Bizony két év előtt, mikor munkaszolgálaton volt, nagyon megviselte szegény feleségét az aggodás. Nem is csodálkozott rajta, mert hiszen akkor ő is sokkal nehezebben viselte a távollétet, már pedig annak, aki elmegy sokkal könnyebb dolga van, mint az otthon maradónak. Az otthoniak mindig súlyosabb körülményeket képzelnek, mint amibe jutottak. Most is például milyen nyugodtan fekszik és gondolkozik, nézi a két ablakot, amelyeken bevilágít az éjszaka. Milyen szép ez a kékes fény, ami beözlönli a cellát, és a tárgyakat csak sejtetni engedi, körülvéve a gyönyörű kékes fluidummal, melyben lebegnek. Az ablakok, mint éjszaka világító nagy szemek lövellik be a fényt, és ahogy így nézi, a kékes világosság fehér fénné változik, el-eltűnik, mintha ajtó nyílna és csukódna és akkor egyszerre az egyik ajtónyitásnál feleségét látja, ágyban fekszik, könyv van a kezében, de látszik, hogy nem tud olvasni, csak gondterhesen mered maga elé. Bemegy hozzá, és megszólal: „Miért nem alszol, hiszen nekem semmi bántódásom sincsen, csak te képzeled ezt úgy, mert minden percedet a hiányérzet foglalja le. Az ágyamban nem alszik

senki, az asztalnál üres a helyem, szekrényemet nem nyitja senki, minden megmarad abban az állapotban, ahogyan én itt hagytam. Ezek a körülmények állandóan eszedbe juttatják, hogy itt valaki hiányzik. Aki elmegy otthonról, az új környezetbe kerül, ahol övéi még nem voltak, és emlékeket kell felidéznie, hogy közelében érezze őket. - és akkor érzi aztán csak igazán, hogy egyedül van. Jó kedvel akarom a rám váró megpróbáltatást végig élni, erősnek kell maradnom, ... ezt mondtad te is nekem, és ezért nem fogok érzékenykedni, csak naponta egyszer leszek együtt veletek, de akkor intenzíven és csakis veletek.... Érzem, hogy ez az utolsó megpróbáltatás, és kérek, hogy Te is légy erős, és viseld magadhoz méltóan. Mi csak a háború elmúltával tudunk találkozni, de a vég már közeleg, és hamar meg fogod tudni, mert egy égi harang jelzi azt mindenki részére..." Gilin, gilin, gilin, szólal meg a fogház harangja, jelezve az ötórai ébresztést. „Mi az?” riadnak fel mind a négyen egyszerre a cellában. Feltápáskodnak. „Ej de ki kell menni!” szólal meg Rasi. „Hát próbálj kopogni,” szólal meg Doli. Megkopogtatják az ajtót és pár perc múlva nyílik a kis ablakocska: „Woas is' los!” (Mi a baj) Szól be a nemes nyelven. Előadják kívánságukat, hogy ki akarnak menni. - „Hát ott a kübli” és becsapja az ablakocskát. „Nincs más hátra, ne szégyelld magad Rasi, és intézd el.” Rasi nagy szégyenkezve elintézi (a) dolgát és utána szótlanul és lehetőleg észrevétlenül mindegyikük elvégzi. „Most már ezzel megvolnánk, de mi lesz a mosdással.” „Ettől a bitangtól hiába kérünk valamit.” „De gyerekek, nekünk van a kulacsunkban víz, majd azzal valahogy elintézzük,” és egymás kezébe öntve a kübli felett „alapos” mosdást végeztek. „Hát ez meg mi a fene kopogás-pacskolás?” kérdi Doli. „Nézd már meg Rasi!” Rasi felmászik az ágya támlájára, és onnan lenéz. „Lenn körbejárnak a rabok, reggeli sétájukat végzik.” Mindegyikük egymás után nézi meg a moziban már sokszor látott képet, de ez most a szívükbe markolt. A sarokban ott áll a fegyőr, puska a vállán, és előtte körbe sétálnak hátratett kézzel a fegyencek. Urak, parasztok, proletárok, és zsidó is - mind csak fegyenc, egyforma meggörnyedt háttal földre nézve sétál, és a fapapucs a lábukon kopog-kopog. Elbámulva nézik. Hát ez is élet még? „Bizony, inkább nem mennék levegőre, mint így megalázva.” Állapítják meg egymás között. Lassan elhal a kopogás, és újra csend lesz. Egymásra néznek, vajon most mi következik? Nyílik a kis ablak, és négy csajkát és négy kenyeret nyújtanak be rajta. - Rasi veszi át, és meg is kóstolja. „Ez a keménymagos leves egész jó, de a kenyér annál rosszabb, csupa keletlen tésztából, hogy a pék jól jöjjön ki vele. Még jó, hogy van az otthoniból pótolnivaló.” Megint nyílik a kis ablak, most az üres csajkákat kéri egy kollega, aki egyben cigarettát is koldul, és elmondja kérdésükre, hogy felesége meggyilkolásáért van benn, pedig egészen fiatal gyerekek néz ki. „Ezek már beleszoktak a fogházéletbe,” állapítják meg. „Jó, hogy nekünk csak egy napig kell itt lenni, mert még délelőtt értünk jönnek.” Már 10 óra van, és mindannyian nagykabátban állnak, topognak és beszélgetnek. A cellában hideg van, mert az ablakokat a kübli miatt nyitva kell tartani, a szél majd kiviszi őket, ilyen szellős szobát még nem láttak! A nap csak hajnalban mutatja magát egy órára, a fogházat bölcsen északkeleti irány felé tájolták, minek a raboknak a nap! „Tudjátok fiúk, - szól az építész - én minden bírót, mielőtt kineveznék, egy hónapra bezárnék, hogy lássák azt, mire ítéli az embereket. Biztosan igazságosabb ítéletek látnának napvilágot! Én pld. már így nem terveznék meg fogházat se, mint ahogy ez van építve.” „Vajon mit csinálnak a többiek, kopogtass csak nekik.” Megkopogtatják a közfalat, válasz jön, de sajnos csak össze-vissza végeznek, nem tudják még a kopogtató nyelvet. „Fiúk, már dél van, itt vannak az ebéddel” - szól Doli. Bizony már dél van, állapítják meg, és mégse vitték el őket. Kényszeredetten eszik a szokatlan ebédet, majd lefekszenek, ismét felkelnek. „Fiúk, én délután el szoktam ott-honról menni, be a városba. Hát most is elindulok ” szól az egyik, és nekiindul fel és le járkálva a cellában, mindig jelezve, hogy hol van most. „Most kifordulok a Teleki utcából a Széchényi utcába, és onnan a Szt. István térre.” „Szervusz” szól egyszerre rá Doli, aki

szintén fel-alá járkál, „te hová mész, mit keresel a városban?” Így játszanak, hogy az idő teljen, már kezdenek bizalmatlanok lenni elvitelükben. - Így lassan esteledett, amikor meglepetésszerűen az ajtó kinyílt és a málészájú SS-legény felszólítja a cella lakóit, hogy vigyék ki a küblit. Kimennek a folyosóra, ugyanakkor jöttek ki a többi társak is a cellákból, és összetalálkoztak a W.C.-nél, ahova a kübli tartalmát ürítették. Sajnálták, hogy nincsenek velük ők is. Azt mondják, hogy nagyon hiányzanak nekik. „Bizony nekik is jobb volna, ha többen lennének. Sajnos a társalgásnak nagyon hamar vége lett, mert újból be kellett nekik menni. Közben egész beesteledett és új-ból lefeküdtek, és másnap a szokásos 5 órai csengetésre ébredtek fel. „Hogy mi a fenének kell ötör felkelni, amikor alig tudjuk a napot agyonütni, én nem is kelek fel” szól az egyik. „Úgy látszik, ezek már megint itt hagynak bennünket, ez az ő rendszerük; a bizonytalanságban hagyás és ezzel a megfélemlítés.” „Kérni kellene ettől a bitangtól valami mosdó félét.” „Most van itt a kancsóban víz, hoztam be,” szól Rasi. „Na te ügyes ember vagy..” Az udvaron most indul meg a séta, mindegyikük előtt megelevenedik a tegnapi kép, és elkomorodnak. - Egy darabig szótlanok, azután vége a sétának. Jön a reggeli és utána is-mét meglepetés, az ajtót most a kancsi SS kinyitja. „Küblit kiüríteni, és a szobát kitakarítani!” Szól, és örömmel rohannak a küblivel a W.C.-hez. Egyikük seperni kezd. Ismét összejönnek most a folyosón is, mert a kancsi valamivel rendesebb. Ma már valamivel letörtebbek voltak a szomszédok. Visszamentek a cellába és folytatták a benti életet. Egyszerre ismét nyílik (az) ajtó, a folyosón sorakoztatják őket, és a szomszédokkal együtt leviszik a földszintre a fogház irodához. Itt nacionáléikat felveszik, és csodálkoznak, hogy milyen szimpátiával beszélnek velük, a végén kisült, hogy azok is fogházlakók. Ismét bejutva szobájukba a történetekből azt következtetik, hogy itteni helyzetük végleges. Miért kellett volna egyébként őket állományba venni. Így telik most már napjuk, és már kibékülnek a fogházzal is, mint elfogadható lakhellyel a háború végéig. Vajon tényleg ilyen-e az emberi természet, hogy vigaszt nyer mindjárt, ha életében oly változás áll be, minek megváltozásába beleszólni nincs módja? Ők ugyanis így voltak. „No már ha így van, hogy maradunk, nézz már körül az ablaknál Rasi, hogy mi van odakinn.” Felmászik Rasi az ágy végére, és beszélni kezd a csabai rendőrségi fogdában megállapított rádió közvetítés modorában. „Váradnak azt a részét látjuk, ami az állomáshoz közel van.” „Miféle Váradról beszélsz? Talán elment az eszed?” „Izé, ahogyan mondom Szolnok,” javítja ki magát Rasi. „Hát tényleg, máris a fejedet érte a baj, mert az volt a leggyengébb pontod, egész meghülyültél, mi lesz veled később. No hát mondd csak már tovább, és vedd tudomásul már, hogy Debrecenben, érted Deb-re-cen-ben vagyunk,” kiabálnak neki. „Hát látok egy pár nagy épületet, szép nagy hely ez a Várad, izé Szolnok.” „No tessék már megint,” és így telik az idő. Beszélnek inkább sok mindent, hülyeségeket, mókáznak, csak nem hallgatnak, mert a hallgatás az szörnyű, azt nehéz elviselni. - „Mégis jobb volna, ha többen volnánk, többnek több szája és többet is beszélnének,” - gondolják ilyenkor - „mert itt nem a gondolat a fontos, hanem a szó, ami elhangzik, hogy csak csend ne legyen.” Így múlnak a napok, és mindennapos lett az ilyen szórakozás, csak abban különböztek, hogy mindig más volt a látnivaló az ablakon. Egy ilyen ablak nagyon szórakoztató, még akkor is, ha csak két udvar látható, az egyik egy cívisé, a másik egy zsidóé. A zsidóéban természetesen németek vannak az első lakásban, a zsidók pedig hátra szorultak, ebben a házban csak ritkán látni mást, mint német katonát, a zsidók már nem élik a maguk életét. A cívisházban a kisasszony a padon elterülve napozik, egy koca a malacait szoptatja, a gazda elkészül otthonról, befogják a kocát. És ez most mind nagyon érdekes. Érdekes már azért is, mert felülről nézik a két ház közötti különbséget. Az egyikben az ellenőrzött elnyomottnak az életét, a másikban a szabad emberét. De ha nem is ezzel a szemmel néznék, akkor is érdekelné őket, mert a két udvar jelentette részükre most az egész külső világot. Milyen különös az, hogy ők ide be vannak zárva, azt se tudják miért,

míg azok szabadon járnak és végzik mindennapi munkájukat. Ebbe már lassan bele is nyugodtak, sőt már a harmadik napon ők is szívesen sétáltak volna a fegyencekkel együtt. „Bizony nem is volna rossz egy kicsit a levegőre menni, lám még ezt se teszik meg nekünk,” sóhajt fel egyikük, akit az első napi séta látványa a legjobban megtört. Az életükben a boldog percek a kübli kivitele jelentette, akkor mozoghattak egy keveset a folyosón, beszélhettek a szomszédokkal. Egy reggel meglepetve látták, hogy az épületnek ellenkező szárnya felől új zsidók jelentek meg, hamar felvették velük a kapcsolatot. „Nini, hisz az ott a Pista Gyuláról, ez meg ott Áron Szalontáról, tehát ők is itt vannak!” A W.C. az épületnek úgynevezett csillag szárnyában volt, a csillagban voltak az egyes cellák és a három emelet a földszinttől kezdve látszott a folyosókkal udvarszerűen kiképezve úgy, hogy egy őr ellenőrizhette az egészet. Ettől a résztől kezdve az első cella a 81-es volt a felügyelőké. „Los, los,” hangzik fel az SS-ek részéről és bemennek a cellába, de „Hallgass csak,” szólal meg egyikük, „a többiek már kinn vannak.” „Te ezek a folyosót súrolják.” „Milyen szerencséd van, most tovább kinn lehetnek, pláne biztosan húzzák is a munkát.” Tovább hallgatták kinn dolgozó társaik beszédét és

Eddig jutott haza a napló.

A debreceni internálásban engedélyezték a levelezést német nyelven, és csomagot is küldhet-tünk. Apám május 3.-ától június 3.-áig 20 levelet írt. Tartalmuk alapján megtudható, hogy a deb-receni fogházból olyan helyre vitték Őket, ahol kerti munkát végeztek. Továbbá a tőlünk kapott levelekből apukám megtudta az „előgettőba” való összeköltöztetésünket, és több levelet már oda küldött. Természetesen azt nem írhattuk meg, hogy a deportálás elől külső segítséggel megszökünk. Talán már júniusban, a vidéki deportáláskor Bécsbe vitték őket.

Tevan Andor, az 55 éves kezdő napszámosnak

1944 augusztus 15.

Édes Andorkám, ilyen körülmények között még nem ülted meg ezt a napodat, és biztosra veszem azt, hogy hiányzik ma Neked a meghitt otthon jobban, mint akármikor. Most úgy adódott, hogy én se vagyok Nálad az egyedüli, aki közeledben lehetnék a véredből valók közül. Amint látod, lélekben mégis Nálad vagyok, és a legjobbakat kívánom. Biztosra veszem, hogy a legközelebbi születésnapodat örömben és megelégedésben fogod tartani családdoddal, sőt a házassági évfordulód is a családdodban fog találni. - Szívemből kívánom ezt Neked és őszintén. Magamról azt írhatom, hogy jobban vagyok és javulok. A professzor azt mondta, hogy a hetek kellene a gumók visszafejlődéséhez, és én mit csináljak, hiszek neki, míg az ellenkezőjéről meg nem győződöm. - Már nagyjából fenn járok. Sőt az Altersheimban (öregok otthonában) is voltam látogatóban, ahová azt hiszem nemsokára áttesznek. Hidd el nekem, hogy nagyon sok már nekem az itt létem. Még ha dolgozni és kínlódni is kell, már vágyom azután a „szabadság” után, ahol legalább van valami érintkezés a külvilággal. És azután az ember se sokkal különb az állatoknál, ő is a nyájában érzi jobban magát, mint egy idegen nyájban. Ma itt volt Pollák dr. és Lusztig Pis-ta levelét hozta, ki nála érdeklődött, hogy nem tudnak-e valamit a családjáról. Én megadtam neki a mi címünket, sajnos ő nem közölte a magáét. Úgy látszik mindnyájunkat elővesz nyugtalanság azért, hogy nem tudunk családukról. Egészen biztos, hogy nem kerültek erre a vidékre. Ha már összejönni nem tudunk velük, legalább a címüket kellene megtudni, hogy alkalomadtán idejében felvehessük velük a kapcsolatot. - Bár látszólag a dolgok menetében lassúbbodás látszik, ez csak látszólagos, mert a következő események már meg fogják törni véglegesen, és az általunk ismert időpontra

indulhatunk hazafelé. - Rózsának add át kézcsókomat Téged csókollak ölellek Rezső.

A következő levelet Donizer (?) Árpád írta a Wien-Lobau-i lágerből 1944 szeptember 7.-én a Budapesten illegálisan tartozkodó Tevan Zsófiának Domokos Józsefné (legális) címére.

Nagyságos asszonyom!

Lányomhoz intézett VIII. 27. kelt b. soraira én válaszolok, sőt értesítem, hogy k. apja Tevan R. és nagy-bátyja T. Andor velem jöttek Wienbe, innen bennünket ide osztottak, őket (Sipos Imrét - A Bárányt Orosházáról) Wienben hagyták a városi légvédelemnél. Úgy tudom egy iskolában laknak, címük: Wien XII. Bez. Stadtlau Schich-gasse Volksschule. - Egyidejűleg én is írok nekik, de nem tudom, vajon nekik meg van-e engedve a levelezés, mert nem írhatunk. - Annyit közölhetek, hogy Wienig jól voltak, erősek és kitartók. Közölni fogom velük, hogy k. családja együtt van. - Mi is üdvözljük ismerőseinket, s csak legyenek önök is nyugodtak, rendes ellátásuk van. Kézcsókkal és szívélyes üdvözléssel Árp.. (?)

1946. III. 27. Hajdúböszörmény.

Kedves Zsófia kisasszony!

Folyó 6. kelt soraira csak ma tudok válaszolni, mert nem voltam idehaza. Legelső sorban fogadja szívem mélyéből legőszintébb részvételemet s kérem az árvák gyámolyát, hogy nyújtson önnek mielőbb vigasztalást, mert sajnos ez az élet természetes folyamata. Kedves édesapjával együtt dolgoztunk hónapokon át az üvegezési kommandóban, sőt betegsége alatt én ápoltam, de sajnos nem tudtuk megmenteni, a tény az, (hogy) 1945. Március havában fleck tífuszból távozott el tőlünk örökre, és Bergen-Belsenben. Tény, hogy naplót vezetett, de én azt soha nem olvastam, hanem egy Steinberger nevű lakatos mester, vagy esztergályos nagyon derék ember kezében láttam boldogult halála után a naplót, hogy ő azt magával vitte volna alig hiszem, de azért ha megtudom a pontos címet írok neki, hogy küldje el önnek a naplót. Kívánságának remélem eleget tettem, és bármikor készséggel állok rendelkezésére és maradok teljes tisztelettel: Holcz.....

Evvel nem lehet tudni a mai zavaros helyzetben, hogy nem-e veszi hasznát. A mellékelt nyilatkozatot azért adtam meg.

A következő feljegyzés (levélrészlet ?) talán 1946-ban készült az én (Tevan György) írásommal. Az is benne van, hogy Rosenberg Zoltán festősegéd Orosházán Polgár Emil épületanyag kereskedésében található.

Él Orosházán egy Rosenberg Zoltán nevű, cca. 20 éves festősegéd, akit egy másik lágerből, de szintén Bécsből vitték el ugyanavval a transzporttal, mint szegény Rezsőt. Most Gyurival együtt elkezdtek faggatni. - Ngyon jól ismerte, szerette, mint rendes, nagyon rendes embert. Ott volt, mikor meghalt. Csak két hétig volt beteg, fejtífusza volt. (Tehát nem fleck.) Orvos járt hozzá, de gyógyszerük alig volt. Ez február elején, vagy március elején történt. Pontosan nem tud rá visszaemlékezni. Ott is működött krematórium, ahol a halottakat elégették, tehát szegény Rezső is ilyen temetést kapott. Rosenberg szerint még egy tanú van erre: egy Sajó nevű mérnök Debrecenből. - A másik nevét nem tudja. Mint kolléga, nagyon jóban volt Rezsővel. Ők mindnyájan a Sonderlagerben voltak és valamivel jobb dolguk volt, mint a más lágerbeliek-nek. Eleinte nagyon sokat dolgoztak, de jobb kosztot is kaptak. Januártól kezdve nem dolgoztak semmit.